

Dušan BAJAGIĆ
Institut za noviju istoriju Srbije
Beograd

UDK 321.61:929 KARADORĐEVIĆA.I
(046) 070 (439)

MAĐARSKA ŠTAMPA O UBISTVU KRALJA ALEKSANDRA I KARADORĐEVIĆA

APSTRAKT: Tekst je nastao na bazi istraživanja u Arhivu Srbije i Crne Gore. Cilj je bio da se sazna način na koji je mađarska štampa pisala o ubistvu kralja Aleksandra I Karađorđevića i da se time dopune postojeća istorijska saznanja o Marseljskom atentatu. U tu svrhu u tekstu je analizirano pisanje onih mađarskih listova koji su dostupni u Arhivu Srbije i Crne Gore.

Trijanonski mirovni ugovor

Austrougarska monarhija je jedna od tvorevina koje je Prvi svetski rat doveo u velika iskušenja. Rat je za nju bio fatalan, i ona je u oktobru i novembru 1918. godine razbijena odlukom sila pobednica na principima Vilsonovih *14 tačaka* o stvaranju etnički čistijih država u Evropi. Ostvarile su se „istorijske težnje mnogih nacija Monarhije da se oslobode i organizuju vlastite nacionalne države, ili da se ujedine sa već postojećim državama svojih nacija.“ Pariska mirovna konferencija izvršila je pravnu sankciju i međunarodno priznanje novih država i odredila granice između njih.¹

Pobedničke sile nisu bile naklonjene novoj Mađarskoj i tretirale su je kao poraženu stranu u ratu. Nemajući druge mogućnosti, njena delegacija je bila prinuđena da u versajskom dvorcu „Trijanonu“, 4. juna 1920, potpiše mir sa silama Antante. Trijanonski mirovni ugovor postavio je granice nove države, a oružane snage sveo na 35.000 vojnika. Odredbama ugovora zabranjene su vazduhoplovne snage i mornarica. Ukinuta je opšta vojna obaveza, a vojska se mogla upotrebljavati isključivo za održavanje reda u državi i kao pogranična

¹ Petar Rokai, *Istorija Mađara*, Beograd 2002, str. 530; Čedomir Popov, *Od Versaja do Danciga*, Beograd 1995, drugo izdanje, str. 124.

policija, regrutovana isključivo od dobrovoljaca na duži rok. Uvoz oružja i municije bio je zbranjen. Proizvodnja oružja bila je stavljena pod strogu kontrolu i svedena na samo jednu fabriku. Povrh svega nametnute su i teške reparacione obaveze.²

Mađarska je od teritorija Svete Stefanove Krune sa Hrvatskom,³ što je iznosilo blizu 326.000 km², u korist zemalja naslednica izgubila blizu 233.000 km², a od stanovništva koje je iznosilo 20,8 miliona, sa teritorijama koje su izgubljene otišlo je 13,2 miliona. Ova država je svedena na oko 30% nekadašnje istorijske Ugarske, čime je postala jedna od najmanjih evropskih država. Novostvorenoj Čehoslovačkoj pripalo je 63.000 km², sa oko 3,5 miliona stanovnika, od kojih je 1.072.000 bilo Mađara. Rumunija je dobila najveći deo mađarskih teritorija, oko 103.000 km² sa 5,3 miliona stanovnika, od čega je bilo 1.664.000 Mađara. Kraljevina SHS dobila je 21.000 km² sa 1,6 miliona stanovnika. Ako se ovome pridoda Hrvatska, onda je reč o dodatnih 42.540 km² sa 2,6 miliona stanovnika. Na teritoriji Kraljevine ostalo je da živi 460.000 Mađara. Austriji je pripalo 4.000 km², sa oko 300.000 stanovnika.⁴

Trijanonski mir je za posledicu imao to da je 3,3 miliona Mađara ostalo izvan matične države.⁵ Mađarska je, nakon svih potresa i iskušenja, uspostavljena na teritoriji koja zauzima blizu 93.000 km², i tokom 1923. imala je nešto više od osam miliona stanovnika.⁶

Osećanje poniženosti i uverenje da je učinjena velika nepravda obuhvatilo je većinu Mađara nakon spoznaje odluka Mirovne konferencije. Jednodušno su prihvaćene iredentističke parole: „Ne, ne, nikad više“, „Sve nazad“, „Krnja Mađarska nije država, a cela Mađarska je raj“ itd. Četvrti jun proglašen je danom nacionalne žalosti, na taj dan zvona svih crkava u državi istovremeno su zvonila čitav sat. U školama pre nastave i prilikom javnih manifestacija čitana je molitva: „Verujem u jednog Boga. Verujem u jednu otadžbinu. Verujem u večitu božiju pravdu. Verujem u vaskrsnuće Mađarske. Amin“.⁷

² Petar Rokai, *n.d.*, str. 542–543; Čedomir Popov, *n.d.*, str. 134.

³ Godine 1868. sklopljena je Ugarsko-hrvatska nagodba, koja za Hrvatsku u suštini nije bila povoljna. Tom nagodbom ozakonjeno je (potvrđeno) postojanje Hrvatskog sabora i bana. Hrvatskoj je data određena autonomija u oblasti unutrašnje uprave, pravosuđa, kulture i prosvete, ali je u državnopravnom pogledu Trojedna Kraljevina (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija) ostala potčinjena Kraljevini Ugarskoj. Dalmacija je bila u specijalnom položaju i u osnovi je bila deo Austrije, a Hrvatsko-mađarska nagodba zalutala je na područje koje je prelazilo njen realni delokrug. (Somogyi, Éva, „Hrvatska u zajedničkom sustavu“, *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102–1918*, zbornik radova, Zagreb, Hrvatski institut za povjest, 2004, str. 263–268).

⁴ Petar Rokai, *n.d.*, str. 542–543; Čedomir Popov, *n.d.*, str. 134; Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih*, Beograd 1974, str. 44; Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*, Beograd 1971, str. 190.

⁵ Petar Rokai, *n.d.*, str. 544.

⁶ Andrej Mitrović, *n.d.*, str. 44.

⁷ Petar Rokai, *n.d.*, str. 544.

Stvarnost Trijanonskog ugovora urezala je ideju o životnoj potrebi revizije državnih granica u misao gotovo svih političkih krugova Mađarske. Ona je u osnovi podrazumevala povratak svih teritorija sentištvsanske Ugarske, premda je postojala i u smislu ostvarenja etničkih granica, odnosno povratka u sastav Mađarske onih teritorija na kojima je mađarsko stanovništvo činilo kompaktne celine.⁸

Ideja o reviziji Trijanonskog ugovora dovela je do osnivanja Revizionističke lige sa ciljem obnove sentištvsanske Ugarske, a na njenom čelu nalazio se Ferenc Herceg (Herczeg Ferenc 1863–1953).⁹ Ona je uporno nastojala da se kod Mađara izgradi svest o potrebi revizije Trijanonskog ugovora. „Ona je bila aktivna u čitavom međuratnom periodu, a osnovala je i svoje ekspoziture u Londonu, Parizu, Rimu, Berlinu i Ženevi. Nastojala je da dokaže potpunu opravdanost teritorijalnih zahteva pozivanjem na istorijska prava.“¹⁰

Ovakva situacija primorala je države naslednice: Jugoslaviju i Rumuniju da se, predvođene Čehoslovačkom, organizuju u savez nazvan Mala Antanta (Mala Dohoda). Prvobitni cilj je bio zajedničko suprotstavljanje eventualnom napadu Mađarske, odbrana Trijanonskog ugovora i posebno stanja stvorenog u Podunavlju tim ugovorom.¹¹ Kada je reč o Jugoslaviji, ona je za Mađarsku bila „najozbiljniji faktor u okviru Male Antante“ i predstavljala je najjaču i najozbiljniju prepreku u ostvarivanju revizionističkih ciljeva.¹²

Vlada Ištvana Betlena (Gróf István Bethlen 1874–1946)¹³ prihvatila je ideju o potrebi revizije državnih granica, ali ceneći tadašnju situaciju, uvidela je

⁸ Arhiv Jugoslavije, Predsedništvo ministarskog saveta – Centralni presburo br. 38, fascikla br. 44. Mađarska, arhivska jedinica br. 100; V. Vinaver, *n.d.*, str. 192–195.

⁹ Ferenc Herceg za vreme Hortijevog režima bio je zvanični „knez“ pisaca. Književnu slavu su mu doneli zabavni i idealizovani prikazi džentrija. Pokrenuo je dobro uređivani nedeljnik *Novo vreme* (*Új Idők*) 1895. godine. Zastupao je politiku u duhu Ištvana Tise. Učestvovao je u radu Mirovne konferencije 1919. godine. Osnivač i predsednik Revizionističke lige. Među novelama nalaze se živi i realistički spisi, poznati su bili istorijski romani „Pagani“, „Kaplje života“, drame „Most“ i „Vizantija“ i dr. (*Új magyar lexikon*, Akadémiai Kiadó, V-3, Budapest 1962, str. 254)

¹⁰ Petar Rokai, *n.d.*, str. 545–552; Čedomir Popov, *n.d.*, str. 242.

¹¹ Magda Ádám, *Confédération Danubienne ou Petite Entente*, Budapest 1979, str. 67–69. Č. Popov, *n.d.*, str. 170–171.

¹² AJ, 38, 44, 100.

¹³ Ištván Bethlen erdeljski veleposednik i konzervativni političar, pred Prvi svetski rat pripadao je Nezavisnjačkoj stranci (Függetlenségi párt). Osnovao je Partiju jedinstva (Egységes Párt), a 12. aprila 1919. godine osnovao je Antiboljševički komitet. Igrao veliku ulogu u slamanju Sovjetske Republike. Bio je jedan od članova mađarske delegacije na Mirovnoj konferenciji. Predsednik mađarske vlade od 14. aprila 1921. do 12. avgusta 1931. Desetogodišnje delovanje ove vlade poznato je u mađarskoj istoriji kao „period Bethlenove konsolidacije“. Na unutrašnjem planu otklonio je posledice rata. Uveo Mađarsku u Društvo naroda 18. septembra 1922. Baranjsku republiku vratio u sastav Mađarske. U Mađarsku privukao inostrani kapital i obezbedio međunarodne kredite. Sproveo uspešne reforme bankarskog i monetarnog sistema. Izvršio reviziju mađarskog parlamentarnog sistema (obnovljen Gornji dom). Posle ostavke zadržao je značajan politički uticaj. Za vreme Drugog svetskog rata radio je na približavanju Velikoj Britaniji

da su mogućnosti za ostvarenje takvih ciljeva neznatne. Trijanonski ugovor, prema njenom shvatanju, nije sprečavao da se Mađarska pozove, u određenom trenutku, i na postojanje svojih historijskih granica. Savezništvo sa Musolinijem dovelo je do potpisivanja desetogodišnjeg ugovora o prijateljstvu u Rimu 5. aprila 1927. godine. „Betlen i Musolini su se sporazumeli da im je zajednički interes i cilj razbijanje Male Antante i sužavanje i ometanje francuskog uticaja u Podunavlju i na Balkanu.“ Ovim su revizionističke snage u Mađarskoj ojačale.¹⁴

Jačanje nacionalističkih stranaka pogodovalo je revizionističkim snagama. Dolazak generala Đule Gembeša (Gyula Gömbös 1886–1936)¹⁵ za predsjednika vlade omogućio je admiral Mikloš Horti (Miklós Horthy de Nagybánya 1868–1957,¹⁶ imenovan je za regenta¹⁷ 1. marta 1920) koji je tražio jaku i autoritativnu ličnost.

Gembeš je usmerio Mađarsku, i na spoljnopolitičkom i na unutrašnjem planu, ka izgradnji totalitarnog sistema, što je bilo u skladu sa nacionalnim

i SAD. (*Új magyar lexikon*, Akadémiai Kiadó, V-1, Budapest 1960, 302; P. Rokai, *n.d.*, str. 532–553)

¹⁴ Petar Rokai, *n.d.*, str. 545–552; Čedomir Popov, *n.d.*, str. 242.

¹⁵ Đula Gembeš bio je general, sin seoskog učitelja, evangelističke veroispovesti. Bio je jedna od nesumljivo najzanimljivijih i najspornijih ličnosti mađarske međuratne istorije. (P. Rokai, *n.d.*, str. 554). Kao austrougarski oficir služio je u XXV domobranskom puku u Zagrebu, kada je uspostavio veze sa *frankovcima* Ivicom Frankom, Antom Pavelićem i dr. Govorio je odlično srpski (ili hrvatski) jezik. Uvažavan je kao specijalista za Hrvatsku. U toku Prvog svetskog rata kratko je bio na frontu, a ostalo vreme rata proveo je u Pešti kao generalštabni kapetan u ministarstvu Honveda. U vreme sloma Austrougarske bio je u specijalnoj misiji kao vojni izaslanik kod Narodnog veća u Zagrebu. Cilj njegove misije bio je da se Hrvatska sa ostalim oslobođenim zemljama prisajedini Mađarskoj. Nakon Prvog svetskog rata povezao pukovnika Stjepana Đujića („hrvatski komitet u Beču“) sa Ivicom Frankom (tada boravio u Budimpešti) i pomogao da se na posedima u južnoj Mađarskoj postave Đujićeva odeljenja. (AJ, 38, 105, 242). Osnovao je Udruženje za odbranu Mađarske države (MOVE – Magyar orságos véderő egylet). U segedinskoj vladi bio je državni sekretar. Posle pada Sovjetske Republike imao velikog udela u organizaciji belog terora. Osnovao je Partiju mađarske nacionalne nezavisnosti (Magyar Nemzeti Függetlenség Párt) koja je u javnosti bila poznatija kao Rasistička partija. Njen osnovni cilj bio je obnova sentištvsanske Ugarske, isticanjem da Mađarska mora imati prvorazrednu ulogu zbog njene civilizacijske nadmoći na prostoru Podunavlja i šire. Posto je prvi nearistokrata predsednik mađarske vlade. (P. Rokai, *n.d.*, str. 532–551)

¹⁶ Mikloš Horti od 1904. do 1914. godine bio je pomoćnik cara i kralja Franca Jozefa I. U Prvom svetskom ratu bio je kontraadmiral i poslednji komandant flote na Jadranu. Ugušio je februarSKU pobunu mornara u Kotoru 1918. godine. U Segedinu oformio Centar kontrarevolucionarne aktivnosti, osnovao nacionalnu armiju sa kojom je 16. novembra ušao u Budimpeštu prethodno ispražnjenu od Rumuna. Rukovodio je belim terorom. Osnovao je *viteški red*. Oružanim snagama sprečio povratak Karla IV Habzburškog tokom 1921. godine. Bio je regent Mađarske od 1920. do 1944, kada je pod pritiskom Nemaca abdicirao u korist Ferencu Salasija, vođe Stranke strelastih krstova (Nyilas), i sa porodicom odveden u Nemačku. Posle Drugog svetskog rata zapadne sile su ga u Nemačkoj držale u zarobljeništvu, ali Narodnoj Republici Mađarskoj nije isporučen. Poslednje godine života proveo je u Salazarovoj Portugaliji, odakle se poslednji put oglasio povodom događaja u Mađarskoj iz oktobra 1956. godine. (*Új magyar lexikon*, Akadémiai Kiadó, V-3, Budapest 1962, 319; P. Rokai, *n.d.*, str. 528–588).

¹⁷ Regenti Mađarske bili su: Jovan Hunjadi (1446–1453), Johan Kaspar Ampringen (1676–1681), Lajoš Košut (1849). (P. Rokai, *n.d.*, str. 657).

interesima onog vremena i opštim raspoloženjem Mađara. Spoljna politika svedena je na što čvršće povezivanje sa Italijom. Gembeš je bio jedan od prvih stranih zvaničnika koji je posetio Hitlera i razgovarao sa njim o zajedničkom interesu da se razbije Mala Antanta.¹⁸

Gembešova vlada našla se u ozbiljnoj međunarodnoj krizi posle ubistva jugoslovenskog kralja Aleksandra, u Marselju 9. oktobra 1934. Mađarska je nastojeći da se ne kompromituje, prikriveno, ali dosledno pomagala hrvatski ustaški pokret¹⁹ i održavala veze sa VMRO. Ona je u ovome bila saveznik Italije. Navedenim zemljama bio je prevashodni cilj da, podržavajući ove terorističke organizacije, ne samo oslabe već i razbiju prvu jugoslovensku državu. Vođena tom idejom, Italija je u ovom poduhvatu određenu ulogu namenila iredentističkom albanskom Kosovskom komitetu.²⁰

Kada je reč o Mađarskoj, u Cirihu je 24. jula 1933. zaključen sporazum između Ante Pavelića i Tibora Eharta (Eckhardt Tibor 1888–1960?), vođe Mađarske revizionističke lige, da se ne samo razbije Jugoslavija već i s istorijske scene ukloni jugoslovenski kralj Aleksandar. Mađarska je bila optužena za neposrednu umešanost u ubistvo kralja Aleksandra u Marselju, jer je podržavala ustaški pokret i omogućila njegovim pripadnicima obučavanje za terorističke akcije na Janka Pusti.²¹ Jugoslavija je povodom toga podnela žalbu Društvu naroda, o kojoj se raspravljalo u Savetu, u decembru 1934. godine.²²

Štampa

Štampa je u sentištivanskoj Ugarskoj imala veoma visoke tiraže u vemeni neposredno pred Prvi svetski rat. Tiraž budimpeštanskih listova na području srednje Evrope zaostajao je samo za tiražem nemačkih listova. Profit je ostvarivan na osnovu prodaje i oglasa.²³

Razvoj događaja s kraja 1918. godine veoma nepovoljno se odrazio na mađarsku štampu. Menjanjem granica jedna trećina stanovništva kome je mađarski bio maternji jezik ostala je van granica nove mađarske države. Time je i krug potencijalnih čitalaca proporcionalno redukovan, što je presudno uticalo na pad tiraža. Smenjivale su se ideološki konfrontirane cenzure, što je, uz ograni-

¹⁸ P. Rokai, *n.d.*, str. 554–556.

¹⁹ *Isto.*

²⁰ Mária Ormos, *Merénylet Marseille-ben*, Budapest 1984, str. 82–91; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I, Beograd 1988, str. 89.

²¹ P. Rokai, *n.d.*, str. 556.

²² AJ, 38, 105, 242.

²³ Arhiv Jugoslavije, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije 1919–1941, br. 14, fascikla br. 85. Mađarska, arhivska jedinica br. 333.

čenje papira uvedeno početkom rata zbog nestašica, dodatno otežavalo položaj štampe.²⁴ Naročito nepovoljan položaj za štampu bio je u vreme Mađarske Sovjetske Republike. Dešavalo se da odjednom bude ukinuto i 200 listova. Do juna 1919. ostalo je u Budimpešti pet, a u unutrašnjosti 25 državnih novina, sve su bile glasila vlasti. Neprilike su ostale i posle sloma Sovjetske Republike, kada je doneta *Uredba o posebnoj kontroli štampe*. Posle predavanja odštampanog primerka trebalo je čekati tri sata pre nego što se počne sa prodajom.²⁵

Betlenova vlada ukinula je Uredbu o posebnoj kontroli štampe i donela zakon koji je omogućio delimičan povratak štampe na liberalne tradicije iz vremena dualizma.²⁶ Međutim zadržala je izvestan vid kontrole nad štampom. Novčano je pomogla da zvanična novinska agencija Mađarska telegrafaska agencija (MTI – Magyar Távirati Iroda) pretvori u svoje filijale gotovo većinu od petnaest novinskih agencija koliko ih je bilo u međuratnoj Mađarskoj. Jedina kojoj je uspeo da se održi, i pored pritiska od strane vlade, bila je agencija Informacija (Információ).²⁷

Obezbeđene su državne subvencije podjednako za štampu u Budimpešti i provinciji, a naročito za političku štampu. Bila je osetna potreba da se pomogne izlaženje štampe u provinciji kako bi se uravnotežila velika razlika u odnosu na Budimpeštu. Takođe pomagan je plasman prestonih listova u provinciji.²⁸

U toku 1925. godine u Mađarskoj su izlazila 934 lista, od toga 618 izlazilo je u Budimpešti, a 316 u unutrašnjosti. Do 1942. godine sve ukupno izlazilo je 1.379 listova, u Budimpešti 779 i u unutrašnjosti 600.²⁹

Ultradesničarske snage tri puta su bezuspešno pokušavale da nametnu novi ograničavajući zakon o štampi, ali svaki put je Sindikat budimpeštanskih dnevnih novina odbranio Betlenov zakon o štampi.³⁰

Za vreme svog mandata Đula Gembeš je nastojao da, delom zvanično, delom posredno, masovni mediji potpuno postanu sredstvo političke propagande. Bojao se njihovog većeg osamostaljenja i stavljanja u funkciju obrazovanja i propagiranja nezavisne narodne ideologije. Nije bilo poželjno da se u centralni položaj stavljaju Mađari koji su se žrtvovali za Zapad, jer bi iz toga proizlazila pozitivna uloga Evrope, nego je trebalo istaći da su se Mađari žrtvo-

²⁴ Kókay György, Buzinkay Géza, Murányi Gábor, *A magyar sajtó története*, Budapest 2001, str. 190.

²⁵ *Isto*, str. 201.

²⁶ *Isto*, str. 202.

²⁷ AJ, 38, 76, 200.

²⁸ Kókay, *A magyar...*, str. 202.

²⁹ *Isto*, str. 207.

³⁰ *Isto*, str. 202.

vali za Zapad i zbog toga su se naknadno potpuno opravdano pokajali. To je bila definicija „istočnjačke koncepcije“.³¹

Shodno ovim potrebama sloboda pisanja mađarske štampe kontrolisana je posredstvom odeljenja za štampu u Predsedništvu vlade i Ministarstvu inostranih poslova. Ova dva odeljenja mogla su da zaustave objavljivanje određene vesti, čemu su redakcije morale da se povinuju.³² Onovremena mađarska štampa nije bila pošteđena progona i zabrane, a strah od mogućih posledica bio je sveprisutna pojava. Neosporna je činjenica da se nastojalo na orkestraciji mađarske štampe u spoljnopolitičkoj problematici, dok je u tretiranju unutrašnje politike uživala minimum slobode.³³

Štampu su činili dnevni i nedeljni listovi, odnosno mesečne i ostale publikacije. Među njima dosta je bilo vladinih listova, koji su zvanično sledili njenu politiku ili je diskretno podržavali. Bili su to većinom ugledni, tradicionalni listovi mađarskog novinarstva i štampe, osnovani tokom XIX veka. Od osnivanja ove listove su čitali plemići, čuveni mađarski gospodski srednji sloj, činovnici, stanovništvo velikih gradova. Revizionistička orijentacija bila je usklađena sa potrebama vlade. Spoljnopolitička koncepcija imala je dve konstante. Po prvoj Italija je prijateljska zemlja i protiv nje se ne može objaviti ništa, po drugoj Mala Antanta je najveća prepreka sprovođenju revizije Mirovnog ugovora i time svakako najveći neprijatelj.³⁴

Najznačajniji provladini listovi bili su *Pešti hirlap* (*PESTI HÍRLAP – Peštanske novine*), *Budapešti hirlap* (*BUDAPESTI HÍRLAP – Budimpeštanske novine*), *Pester lojd* (*PESTER LLOYD*) i drugi.³⁵

Pešti hirlap osnovan je 1841. godine. Bio je to prvi moderni mađarski politički list sa vrlo raširenom mrežom izveštača. Ove istaknute novine na početku je uređivao Lajoš Košut (Kossuth Lajos 1802–1894).³⁶

³¹ *Isto*, str. 192–193.

³² Arhiv Jugoslavije, Predsedništvo ministarskog saveta – Centralni presburo br. 38, fascikla br. 44. Mađarska, arhivska jedinica br. 100.

³³ AJ, 38, 46, 103.

³⁴ AJ, 38, 46, 103; AJ, 38, 44, 100; AJ, 38, 76, 200.

³⁵ AJ, 38, 44, 100.

³⁶ Lajoš Košut je od početka četrdesetih godina XIX veka, uoči Građanske revolucije, bio najuticajniji predvodnik liberalnog plemstva koje je zahtevalo sprovođenje građanskih reformi i temeljni preobražaj društva. Zahtevali su uvođenje opštih građanskih prava, ali nisu prihvatili zahteve pripadnika narodnosti koji su se odnosili na njihova kolektivna prava. Smatrali su ih suvišnim pored opštih građanskih prava. Jedan od Košutovih glavnih ciljeva je bilo organizovanje jakog srednjograđanskog sloja, koji je trebalo da bude nosilac borbe za reforme i koji bi se izborio za nacionalna prava, ustavni status, samoupravu Ugarske u okviru Habzburške monarhije i razvoj domaće privrede. U prvoj odgovornoj mađarskoj vladi predsednika Lajoša Baćanija bio je ministar finansija. Lično se angažovao na stvaranju mađarske revolucionarne vojske krajem septembra 1848. godine. Početkom oktobra postao je predsednik Zemaljskog

Od Božića 1878. izdavan je kao nov dnevni list (1878–1944) u redakciji Karolja Legradija (Légrády Károly), vlasnika velike izdavačke kuće. List je nagoveštavao opoziciju, što je privlačilo čitaoce, iako je jedan od investitora bio i sam premijer Kalman Tisa (Tisza Kálmán 1830–1902).³⁷ Ono što je bilo novo, duh novina krojio je izdavač, a ne uredništvo. Nezavisnost se kao osnovno načelo po Karoljiju Legradiju odnosilo samo na stranačku politiku. U ovom vremenu list je postao cenjen kod liberalnog građanstva velikih gradova. Uoči Prvog svetskog rata postignut je tiraž od 250.000 primeraka.³⁸

U međuratnom periodu i dalje je važio za dobrostojeći list sa kapitalom, što je, uz veliki broj pretplatnika, omogućavalo listu da zadrži nezavisnost prema stranačkoj politici. Tiraž lista sada je bio oko 60.000 primeraka. Kao list sa dugom tradicijom zastupao je legitimizam.³⁹ Prema Kraljevini Jugoslaviji pisao je izričito neprijateljski.⁴⁰

Budapešti hirlap osnovalo je celo uredništvo koje je istupilo iz *Pešti hirlapa*, kada je Legradi zabranio objavljivanje jednog govora u opozicionom duhu iz Gradske skupštine. Među onima koji su se odvojili od *Pešti hirlapa* bila su poznata imena novinarstva kao što je Jene Rakoši (Rákosi Jenő 1842–1929),⁴¹

komiteta za odbranu (Országos Honvédelmi Bizottmány), koji je već tada predstavljao revolucionarnu vladu. Proglašen za regenta (državnog upravitelja) Kraljevine Mađarske 14. aprila 1849. u Debrecinu. Jedanaestog avgusta 1849. abdicirao je, napustio zemlju i krenuo u izgnanstvo u Tursku. Život je završio u Torinu. (Petar Rokai, *n. d.*, str. 411–449).

³⁷ Kalman Tisa je bio poslanik Mađarskog državnog sabora od 1861. godine. Od 1875. postao je vođa Slobodoumne stranke (Szabadelvö párt), koja je u narednih trideset godina bila vladajuća stranka i sastavljala buduće mađarske vlade. Ova stranka nije u potpunosti odgovarala zapadnoevropskom modelu stranke obrazovane na osnovu ideoloških opredeljenja. Suština je bila u državnompravnom pitanju, tj. prihvatanju Nagodbe. Iste 1875. postao je predsednik mađarske vlade i na tom položaju bio je do 1890. Ovo razdoblje savremenici su nazvali „zlatnim dobom džentrija“, tj. dobom vladavine srednjeg plemstva. „U ideološkom smislu u osnovi je pripadao liberalima, ali nije uvek i u svemu prihvatao njihove doktrine i često je za vreme svog premijerstva i odstupao od njih, najviše u pravcu konzervativizma. Zbog toga se njegovo doba u nekim istoriografskim radovima često naziva dobom konzervativnog liberalizma.“ (Petar Rokai, *n. d.*, str. 459–482).

³⁸ Kókay, *A magyar...*, str. 147–148.

³⁹ Struja takozvanih legitimista, koja se zalagala za slobodan izbor mađarsakog kralja, za šta su se zalagali i oni koji su podržavali Mikloša Hortija i sve značajnije ličnosti mađarskog političkog života. Ovu grupaciju podržavala je protestantska crkva i njeni pripadnici iz redova srednjeg sloja društva, posebno seljaštva, državnih činovnika, ali i većeg dela vojske i oficirskog kadra. (Petar Rokai, *n. d.*, str. 545).

⁴⁰ AJ, 38, 44, 100.

⁴¹ Jene Rakoši rođen u pomađarenoj nemačkoj porodici čiji su mnogi članovi doprineli mađarskoj kulturi. Uspesahan dramaturg je od svoje dvadesetprve godine. Od vremena Nagodbe postao je jedna od vodećih ličnosti među piscima – novinarima mlade inteligencije. Prvo je bio urednik večernjih izdanja *Pešti Naplapa*, da bi kasnije on sam pokrenuo list *Reforma*. Direktor Narodnog pozorišta bio je šest godina. Uprkos svom nemačkom poreklu zastupao je mađarski šovinizam, imperijalizam i asimilaciju. Postao je član Gornjeg doma. Pisao je jednostavno, sa velikom energijom i poletom. Bio je zvanični predstavnik mađarskih novinara na međunarodnim

jedan od glavnih urednika lista, koji je pokretač i osnivač *Budapešti hirlapa* (1881–1939). Nakon pola godine Rakoši je postao i urednik novina, što mu je omogućilo da slobodno izabere novinarski i uređivački kolegijum od poznatih novinara. Svako političko pitanje na stranicama lista predstavljano je kao direktno nacionalno pitanje. Bio je to konzervativni list koji je podržavao interese Mađara i potpirivao šovinizam. Sam Rakoši saradivao je sa Ištvanom Tisom (Gróf Tisza István 1861–1918).⁴² Tiraž lista pred Prvi svetski rat iznosio je 30.000 primeraka.⁴³

Nakon Prvog svetskog rata nastavio je da izlazi u tiražu od 12.000 primeraka, kao akcionarsko društvo u kojem je vlada imala najveći deo akcija. Objavljivan je kao jutarnji list vlade. Važio je takođe za list pristalica Ištvana Tise, mađarskih feudalnih veleposednika. Čitaoci su bili najvećim delom činovnici. Otvoreno je zastupan revizionizam i nesebično je podržavana Revizionistička liga. Među glavnim urednicima lista pominje se i Ferenc Herceg.⁴⁴

Pester lojd izlazio je na nemačkom jeziku. Bio je vrlo dobro uređivan, sa rasprostranjenom mrežom dopisnika u zemlji i inostranstvu. Posredstvom njegovih stranica vlada je zvanično saopštavala svoje spoljnopolitičke stavove. Ovaj list čitan je u visokim političkim, finansijskim, trgovačkim, industrijskim i bankarskim krugovima. List je imao legitimističku crtu, što na prvi pogled otkrivaju glavni urednik Jožef Vesi (Vészi József 1858–1940),⁴⁵ saradnici kao što je grof Albert Aponji (Gróf Apponyi Albert 1846–1933)⁴⁶ i drugi. Tiraž lista bio je 12.000 primeraka.⁴⁷

kongresima. Za vreme rata *Budapešti hirlapu* je, pored ratne cenzure, omogućio da objavljuje informacije koje su za druge listove bile zabranjene. Rakoši je uistinu bio veliki predstavnik konzervatizma. (Kókay, *A magyar...*, str. 174–175).

⁴² Ištvan Tisa bio je poslanik Mađarskog državnog sabora od 1886. Od jeseni 1903. do 1905. bio je predsednik vlade. Pobedio na izborima 1910. godine kao vođa Nacionalne stranke rada (Nemzeti Munkapárt), čije je ime zapravo prikrivalo nekadašnju Slobodoumnu stranku, koja je u međuvremenu bila reformisana. Predsednik vlade bio je ponovo od 1913. do juna 1917. godine. Revoltirano i nezadovoljno stanovništvo Budimpešte ubilo je grofa Ištvana Tisu 31. oktobra 1918. godine. On je simbolizovao dualističko vreme sa kojim je nova mađarska država posle poraza u ratu želela da raskine. (Petar Rokai, *n. d.*, str. 480–531)

⁴³ Kókay, *A magyar...*, str. 148, 174.

⁴⁴ AJ, 38, 44, 100.

⁴⁵ Jožef Vesi pisao je na nemačkom i mađarskom jeziku. Liberalni poslanik u Mađarskom državnom saboru od 1899. godine, a 1905. vodio kancelariju štampe kod premijera. U Berlinu uređivao časopis *Jung-Ungarn* (Mlada Mađarska). (Kókay, *A magyar...*, str. 177).

⁴⁶ Albet Aponji bio je predvodnik Nacionalne stranke (Nemzeti párt), osnovane 1892. godine. Bio je ministar za veru i obrazovanje u koalicionalnoj vladi 1906–1910. Tvorac čuvenog zakona o školstvu tzv. „leks Aponji“, kojim je mađarski jezik postao obavezan predmet i u školama narodnosti. Predvodio je mađarsku delegaciju na Mirovnoj konferenciji u Parizu. Posle gloma Sovjetske Republike bio je poslanik. U politici je bio pristalica klerikalnog legitimizma. Čuven je bio kao izuzetan govornik i poliglota. (*Új magyar...* V-1, Budapest 1960, 136; Petar Rokai, *n. d.*, str. 473–542).

⁴⁷ AJ, 38, 44, 100.

Jedan deo listova bio je legitimističke orijentacije. Njih je podržavala ona struja legitimista koja je smatrala da je potrebno braniti kontinuitet davanjem podrške Habzburzima, sa željom da se na mađarski presto vrati Karlo IV, a posle njegove smrti Oto Habzburški. Ovu struju činili su katolička aristokratija i crkva, slojevi srednjeg građanstva i jevrejski poslovni krugovi.⁴⁸

Revizionistička koncepcija koja je zastupana u ovim listovima podrazumevala je obnovu sentištvsanske Ugarske. Bili su u opoziciji prema vladi. Objedinjavao ih je naglašen neprijateljski ton u pisanju kada je bila reč o Jugoslaviji i dinastiji Karađorđević.⁴⁹

Najistaknutiji legitimistički listovi bili su: *Mađaršag* (*MAGYARSÁG – Mađarstvo*), *Nemzeti ujšag* (*NEMZETI ÚJSÁG – Narodne novine*), *Ujšag* (*AZ ÚJSÁG – Novine*) i još nekoliko drugih.⁵⁰

Mađaršag je bio jedan od najbolje uređivanih mađarskih listova. Legitimistički krugovi imali su odlučujuću ulogu u finansiranju ovih novina. List je imalo svoje čitaoce podjednako u prestonici i provinciji. Prema Kraljevini Jugoslaviji i njenom narodu bio je to „najneprijateljskiji list cele mađarske štampe a njegovi tekstovi nosili su tendenciozni sadržaj pun mržnje“. Isticao se oštrim „napadima na jugoslovensku dinastiju, vršenim na najpodliji način“. Izlazio je u 10.000 primeraka.⁵¹

Nemzeti ujšag izlazio je u periodu od 1919. do 1944. godine. Novine je pokrenuo Bela Banga (Bangha Béla), jezuitski propovednik i političar, koji je osnovao još neke dnevne novine i časopise. Bio je to izraz radikalnog katoličkog stava kako bi se potisnula „destruktivna jevrejska štampa“.⁵² Novine su bile deo akcionarskog društva. Veći udeo u akcijama imao je katolički kler. Zastupani su politički interesi hrišćansko-nacionalnih krugova. (Ovi krugovi mogli bi se dovesti u uvezu sa Hrišćanskom partijom nacionalnog ujedinjenja (KNEP – Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja)). Prema vladi bile su u opoziciji samo po pitanju povratka Habzburga. Nepovoljno je pisano o Jugoslaviji. List je naročito čitan u krugovima katoličkog klera i stanovništva, izlazio je u 8.000 primeraka.⁵³

Ujšag je 1903. godine pokrenuo Odon Gajari (Gajári Ödön).⁵⁴ Od samog početka u listu se nisu povodili za uobičajenim manirom vladinih listova, koji je

⁴⁸ AJ, 38, 44, 100; Petar Rokai, *n. d.*, str. 545; V. Vinaver, *n. d.*, str. 189–190.

⁴⁹ AJ, 38, 44, 100.

⁵⁰ AJ, 38, 44, 100.

⁵¹ AJ, 38, 44, 100.

⁵² Kókay, *A magyar...*, str. 208.

⁵³ AJ, 38, 44, 100.

⁵⁴ Odon Gajari stekao je ime pišući uvodne članke u štampi za interes Slobodoumne stranke osamdesetih godina XIX veka. U parlamentu je u više navrata uspešno stao u odbranu Kalmana Tise. (Kókay, *A magyar...*, str. 176)

u suštini bio mlak i pasivan. Odmah se pošlo u napad na sve vrste radikalizma, kako socijalističkog tako i nacionalističkog. Ovakva orijentacija pribavila je listu simpatije liberalnog građanstva. Popularnost je brzo rasla i 1913. godine izlazio je u 65.000 primeraka.⁵⁵

U međuratnom periodu veći deo kapitala držali su Jevreji, a uticaj na list imala je i jevrejska verska opština. Kada je reč o Kraljevini Jugoslaviji, u listu je o njoj pisano hladno i rezervisano, ali ipak ne otvoreno neprijateljski. Imao je zavidan tiraž od 50.000 primerka.⁵⁶

Posebnu grupu činili su listovi koji su u međuratnom periodu predstavljali opoziciju u odnosu na zvaničnu vladinu politiku. Najznačajniji među tim listovima bili su oni liberalno-demokratske i socijaldemokratske orijentacije. Reč je o listovima koji su se finansirali od novca prikupljenog unutar političkih stranaka. Urednici, novinari i saradnici bili su članovi ili simpatizeri tih stranaka. U osnovi ti listovi su počivali na idejama liberalizma i socijaldemokratije i zagovarali su sprovođenje reformi mađarskog društva na njenim principima. Ovu vrstu štampe, između ostalih, činili su su: *Ešti kurir* (*ESTI KURIR – Večernji kurir*) i *Nepsava* (*NÉPSZAVA – Reč naroda*).

Ešti kurir je bio zvanično glasilo Nacionalno-liberalne stranke,⁵⁷ koja je ujedno držala većinu akcija. Uređivao ga je opozicioni prvak Karolj Rašaj (Rassay Károly). Preko stranica lista saopštavao je svoje i stavove stranke. U finansiranju lista učestvovali su i određeni krugovi industrijalaca. Važio je za vrlo čitan popodnevni list sa dobrim tekstovima i tiražom od 60.000 do 70.000 primeraka. Čitala ga je inteligencija. U listu je delimično bio prisutan antisemitizam, ali nije ispoljavan u većoj meri, što se ne može reći za legitimističku orijentaciju koja je podržavana. Revizija Trijanonskog ugovora je u listu predstavljena kao problem rešiv mirnim putem, a otvoreno je ukazivano na potrebu za privrednim zbližavanjem i političkim sporazumom sa susednim državama. Prema Kraljevini Jugoslaviji u listu je pisano korektno do atentata u Marselju, kada je usledila promena koju „treba uglavnom (pripisati) razlozima oportuniteta“.⁵⁸

Nepsava je bila zvanični list Socijaldemokratske stranke Mađarske (Magyarországi Szociáldemokrata Párt) i direktno se oslanjala na tradicije II internacionale. Kao izrazito opoziciono glasilo često je bila izložena pritisku vlade. Izdanja su vrlo često bila konfiskovana, dok su članovi redakcije često bili izloženi policijskoj proveri.

⁵⁵ *Isto*, str. 177.

⁵⁶ AJ, 38, 44, 100.

⁵⁷ Nezavisna nacionalna demokratska partija, kojoj je 16. januara 1928. godine pristupila Mađarska demokratska partija.

⁵⁸ AJ, 38, 45, 101.

O Kraljevini Jugoslaviji pisano je korektno, „sve do proklamacije diktature“. Diktatura je napadana iz ideoloških razloga. Tiraž lista bio je visok i kretao se od 80.000 do 100.000 primeraka u vreme praznika.⁵⁹

Ubistvo Aleksandra I Karađorđevića u Marselju

Dvadeset četvrtog septembra 1934. godine u mađarski grad Velika Kanjiža, u koji su sklonjene ustaše sa Janka Puste, došao je Mijo Bzik⁶⁰ noseći Pavelićevo naređenje da se odrede (kockom) tri čoveka (Mijo Kralj, Ivan Rajić i Zvonimir Pospišili) za izvršenje važnog zadatka. Oni nisu znali koji im je zadatak bio namenjen. U različite dane otputovali su iz Velike Kanjiže i sreli se u Budumpešti na železničkoj stanici 27. septembra. Dočekao ih je Mijo Bzik i snabdeo mađarskim pasošima i kartama do Ciriha, u koji su doputovali preko Beča 28. septembra. Na stanici ih je sačekao Eugen Kvaternik⁶¹ i u Cirihi su povezani sa Vladom Georgijevim.⁶² Ne zadržavajući se, otputovali su u Lozanu. Dvadeset devetog septembra grupa od pet terorista napustila je Lozanu, brodom preplovila Ženevsko jezero i iskrcala se na francusku obalu. Grupa je prilikom iskrcavanja podeljena u dva dela. Oni su na različitim stanicama seli u isti voz za Pariz. Tada su dobili nove čehoslovačke pasoše u zamenu za stare, koje je uzeo Kvaternik – vođa grupe (Georgijev je dobio ime Suk, tako su ga zvale ustaše). Tridesetog septembra stigli su u Pariz, gde je grupa ponovo bila podeljena zbog bolje konspiracije. Kvaternik je u Parizu bio veza između grupe i jedne osobe koja je u gradu boravila sa čehoslovačkim pasošem na ime Jan Vudraček (ustašama predstavljen kao Petar). Zajedno sa tom osobom bila je i jedna plava žena, tridesetih godina, poznata jedino kao supruga Marija Vudraček (bračni par Vudraček nikada nije do kraja precizno identifikovan). Tako je bilo do 6. oktobra kada su Pospišili i Rajić (nisu imali naređenje u vezi sa posetom Francuskoj i zadatkom koji je trebalo da se izvrši) otputovali u Versaj (narednih dana kretali su se po ugovorenim mestima u Parizu i okolini sve do momenta hapšenja u noći između 10. i 11. oktobra, neumorno čekajući Kvaternika koji se više nije pojavio), a Kvaternik je zajedno sa Georgijevom i Kraljem vozom otputovao za Avinjon (prethodno im je ponovo zamenio pasoše, davši im opet čehoslovačke, ali pod drugim imenima: Georgijev je sada po pasošu bio Kelemen, Kralj – Maljni). Za njima su došli i Vudračekovi. Sedmog oktobra su Petar,

⁵⁹ AJ, 38, 45, 101.

⁶⁰ Jedan od ustaških vođa, rukovodio upravno-organizacionim odeljenjem GUS-a (Glavnog ustaškog stana) u Torinu tokom 1934. (B. Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978, str. 155–156)

⁶¹ Rukovodio finansijskim odeljenjem GUS-a. (B. Krizman, *n. d.*, str. 155–156).

⁶² Čovek od poverenja Vanče Mihajlova, šefa reakcionarnog krila VMRO-a (V. Volkov, *Ubistvo Kralja Aleksandra: Hitlerova zavera*, Beograd 1983, str. 75).

Kvaternik, Georgijev i Kralj bili u Marselju, a potom pošli u Eks gde su se ponovo razdvojili (Kvaternik se vratio u Avinjon, odakle je sledećeg jutra doputovao u Eks sa Marijom Vudraček). Osmog oktobra Petar, Kvaternik, Georgijev i Kralj otputovali su u Marselj da pažljivo prouče maršutu kojom je sledećeg dana trebalo da prođe kralj Aleksandar i da odrede mesto atentata. Tek ovde im je rečeno da treba da izvrše atentat. Vrativši se u Eks krajem dana, još jednom su proverili svoje zadatke prema ranije utvrđenom planu. Te iste večeri Kvaternik se žurno vratio u Švajcarsku, imajući već tada spreman alibi. Georgijev i Kralj su se 9. oktobra javili Vudračekovima i od Marije dobili oružje. Petar im je izdao kratka naređenja i oni su u jedan sat po podne otputovali u Marselj. Vudračekovi su poslednji put viđeni na autobuskoj stanici u Eks-an-Provansu oko 9.40 ujutru odakle su iščezli u misteriju iz koje su se na kratko pojavili.

Razarač „Dubrovnik“ s kraljem Aleksandrom na palubi prišao je sidrištu. Oko četiri sata posle podne ceremonijal dočeka na Belgijskoj obali Stare luke privodio se kraju. Pored katastrofalno loše preduzetih mera bezbednosti francuske žandarmerije i ostalih službi bezbednosti, kralj Aleksandar, Luj Bartu (Barthou Louis) i general Žorž odvezli su se automobilom. U njihovoj pratnji bila su još dva automobila u kojima su sa jugoslovenske strane bili Bogoljub Jevtić, ministar spoljnih poslova, i Aca Dimitrijević, ministar Dvora. Automobili su oko 16.20 ušli u bulevar La Kanebjer u kojem je izvršen atentat. Ubijeni su: kralj Aleksandar, Bartu, ubica Georgijev, (policajac Gali) i dva posmatrača. Ranjeni su general Žorž i nekoliko posmatrača.

Nekoliko dana posle atentata, 15. oktobra, policija je uhapsila Kralja, nedaleko od Fontenbloa, koji je uporno nastojao da pobjegne.

Suđenje trojci ustaša, saučesnika Marseljskog atentata održano je od 18. novembra 1935. do 12. februara 1936. godine. Kompromitovano od strane svih aktera, nije dalo konkretne odgovore, a ostavilo je za sobom mnoga pitanja. Saučesnici su oglaseni krivim i osuđeni su na doživotnu robiju.⁶³

Pešti Hirlap, Mađaršag, Ujšag pisali su da je „istorijski važan sastanak“ kralja Aleksandra i Bartua trebalo da stvori osnovu za izmirenje Italije i Jugoslavije, kako bi se uklonila najveća prepreka na putu do francusko-italijanskog sporazuma. Sporazum sa Italijom zauzimao je važno mesto u Bartuovim planovima za rešavanje problema Austrije, Podunavlja i osiguranja političkih prilika u Evropi.⁶⁴ *Pester Lojd* navodi da je cilj susreta bio da se učvrste prijateljske

⁶³ V. Volkov, *n. d.*, str. 74–99; Mária Ormos, *Merénylet Marseille-ben*, Budapest 1984, str. 103–124; S. C. Ćirković, *Marsejski krst kralja Aleksandra*, Beograd 1994, str. 117–138.

⁶⁴ Arhiv Jugoslavije, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije 1918–1941, Pregled strane štampe br. 334/2, sveska br. 81, bilten oktobar 1934, str. 239; AJ, 334/2, 10/1934, 83, 479; AJ, 334/2, 10/1934, 83, 504.

veze između Francuske i Jugoslavije sa namerom da se sprovede politika „direktnog proširenja moći Francuske putem saveza i vojničke premoći“.⁶⁵

Ubistvo je u *Pešti Hirlapu* opisano kao senzacija, „pravo krvoproliće“, „strašan zločin“ i upoređivan je sa najkrvavijim atentatima iz vremena carizma. Navodi se ocena „vladinog lista“ *Politike* da je u pitanju „najmljeno ubistvo“, a da je ubica „hrvatskog porekla“.⁶⁶ U *Budapešti Hirlapu* je ocenjeno kao „političko“, dobro promišljeno ubistvo inspirisano dubokom mržnjom, neočekivan događaj i „jedno od najgroznijih kraljeubistava u istoriji“. Prenoseći izveštaje francuskih agencija za saučesnike atentata se kaže da su Hrvati, članovi jedne hrvatske emigrantske organizacije.⁶⁷ Prema *Pester Lojdu* reč je o „krvavom delu“ i „užasnom događaju“ koje je „najveći politički zločin novije istorije“ i predstavlja „jednu od najtežih kriminalističkih zagonetaka“. Očekivano je da ubistvo bude prelomnica za sudbinu zemlje. Ubica je bio Hrvat „podanik ubijenog Kralja“, tačnije radilo se o nekome ko dolazi „iz redova jugoslovenskih protivnika režima Kralja Aleksandra“.⁶⁸ *Ujšag* ubistvo karakteriše kao „marseljski niski zločin“, dostojan osećanja „gnušanja i gađenja kod svih naroda kulturnog sveta“. Prvi od svih ovaj list postavlja pitanje odgovornosti francuskih službi bezbednosti, žandarmerije i ostalih zbog neverovatnih propusta učinjenih u organizaciji ceremonije svečanog dočeka. Francuska nemarnost omogućila je ubici „makedonskom komiti“, da izvrši zločin.⁶⁹ *Nepsava* nedvosmisleno zaključuje da je oduzimanje života kralju Aleksandru bio cilj ubice, „jugoslovenskog državljanina hrvatske narodnosti“, dok su ostale žrtve slučajne. Ubistvo je proizvod jedne brižljivo pripremljene zavere.⁷⁰

Kralj Aleksandar prikazan je u *Pešti Hirlapu*, kao „najizrazitija ličnost“ i suštinski oslonac „srpskom imperijalizmu“, angažovan na stvaranju jedinstvene jugoslovenske države od pokrajina zadobijenih mirovnim ugovorom. On je „najviši diktator“ Jugoslavije, koji je „gvozdenom rukom vršio vrhovnu vlast“ u interesu državnog jedinstva i vodeće uloge Beograda.⁷¹ U *Pester Lojdu* prikazan je portret vojnika sa spartanskim navikama, stasalog na velikim bojištima balkanskih ratova i Prvog svetskog rata. Njegovo vojničko biće nije se povodilo za kraljevskim sjajem. Vojničku prirodu uneo je u politiku, što je bila loša osnova kojom je hteo da upravlja njenim procesima. Takav duh u političkoj delatnosti povodio se za direktnom akcijom. Portret naslikan tehnikom dalle

⁶⁵ AJ, 334/2, 10/1934, 82, 352–354.

⁶⁶ AJ, 334/2, 10/1934, 81, 239; AJ, 334/2, 10/1934, 82, 308.

⁶⁷ AJ, 334/2, 10/1934, 82, 349–350.

⁶⁸ AJ, 38, 44, 100; AJ, 334/2, 10/1934, 82, 354; AJ, 334/2, 10/1934, 83, 503 i 544.

⁶⁹ AJ, 334/2, 10/1934, 82, 398.

⁷⁰ AJ, 334/2, 10/1934, 82, 267.

⁷¹ AJ, 334/2, 10/1934, 81, 239–240.

notti, punim svetlom obasjavao je slavnog vojnika, dok je autor u tami ostavio političara.⁷²

Pešti Hirlap, Budapešti Hirlap, Pester Lojd, Ujšag, zasnivajući sopstvene stavove na pisanju strane, prevashodno italijanske i britanske štampe, ističu da ubistvo nije posledica međunarodne konspiracije, već unutrašnjih protivrečnosti, političkih, kulturnih i verskih, koje postoje između raznih naroda Jugoslavije. „Srpska diktatura“ generator je strahovitih anomalija, kao što je pitanje položaja nacionalnih zajednica u Jugoslaviji. „Podjarmljivanje Hrvata“ je suštinska anomalija i osnova je za otvaranje „hrvatskog pitanja“. Ovo pitanje smatrano je velikim izazovom evropskoj politici, koji se morao rešavati pred Društvom naroda.⁷³ U *Mađaršagu* je atentat objašnjen kao posledica „evropskog haosa“ proisteklog iz stanja stvorenog „mirovnim diktatima“ čije centralno mesto zauzima destrukcija dunavskog basena. Razbijanje Austrougarske monarhije od strane sila pobednica imalo je za cilj da se ukloni „briljantni sekundant“ velikonemačkim težnjama. Pored toga, cilj je bio da se oslobode porobljeni narodi kako bi se u liku Čehoslovačke, Rumunije i Jugoslavije stvorile nacionalne države sa osnovnom namerom da spreče nemačka stremljenja prema Istoku. Novostvorene nacionalne države kao mutne jezičke, kulturne, privredne, geografske, istorijske i pravne smese, stvorene „po cenu užasnog teritorijalnog i privrednog sakaćenja Mađarske i Austrije“ bile su generatori teških unutrašnjih kriza. Uništavale su mađarsku nacionalnu manjinu. Lišavale su je „životnih mogućnosti“ i izlagale „bolesnoj preteranoj rasnoj mržnji“. Jugoslavija je bila pravi primer takve države: nejedinstvena zbog izraženih suprotnosti između dva potpuno udaljena naroda kao što su Srbi, nosioci istočne kulture, i Hrvati, nosioci zapadne kulture.⁷⁴ Za *Ešti Kurir* posledice imaju širi opseg i postavljene su u okvir istočne Evrope, opterećene nespokojsvom i nepoverenjem naroda koji u njoj žive.⁷⁵ Prema pisanju *Nepsava* psihološka i politička pozadina atentata imaju svoje ishodište u strahovitoj borbi „srpsko-jugoslovenske misli i hrvatske nacionalne misli koja traje dugi niz godina“. Žestok konflikt ova dva krajnja nacionalizma doveo je do marseljske tragedije.⁷⁶

Pešti Hirlap, Budapešti Hirlap, Pester Lojd, Mađaršag i Nepsava neposredno posle atentata otvoreno strahuju da bi razvoj događaja mogao da ide u pravcu rata. Shodno tome povlači se paralela sa Sarajevskim atentatom. *Pešti Hirlap* je ocenjivao da će Marseljski atentat imati presudnog uticaja na razvoj

⁷² AJ, 334/2, 10/1934, 82, 352–354.

⁷³ AJ, 38, 44, 100; AJ, 334/2, 10/1934, 81, 239; AJ, 334/2, 10/1934, 82, 398; AJ, 334/2, 10/1934, 84, 594; AJ, 334/2, 10/1934, 85, 701, 703 i 723.

⁷⁴ AJ, 334/2, 10/1934, 83, 479–480.

⁷⁵ AJ, 334/2, 10/1934, 82, 394.

⁷⁶ AJ, 334/2, 10/1934, 82, 267.

unutrašnjih i spoljnopolitičkih događaja. Jugoslovenska javnost je rešena da sačuva svoju nezavisnost. Prognozirano je ublažavanje zategnutosti između Italije i Jugoslavije. Verovalo se, naročito u političkim krugovima u Beogradu, da će uslediti prevazilaženje unutrašnjih protivrečnosti i poboljšanje spoljnopolitičkih odnosa sa zapadnim i severnim susedima. Namesništvo se posmatra kao „politički program“ kralja i prema njegovom sastavu može se zaključiti da je osnovni program sigurni nastavak čvršćeg povezivanja „prečanskih“ pokrajina sa Srbijom i nastavak ujedinjenja tri jugoslovenska plemena.⁷⁷ *Budapešti Hirlap* izveštava o demonstracijama održanim u većim jugoslovenskim gradovima protiv Hrvata i stranih država, kao i o prekidu telefonskog i telegrafskog saobraćaja između Italije i Jugoslavije. Izlaže kratke biografske napomene kraljevskih namesnika, a za Perovića se između ostalog kaže da se istakao kao zakleti neprijatelj Radića. U knezu Pavlu vide duhovnog naslednika preminulog kralja.⁷⁸ *Pester Lojd* neposredno po atentatu postavlja pitanje mira u Evropi zbog negodovanja jugoslovenske javnosti „protiv hrvatskog naroda i Italije“. Izražena je otvorena sumnja da bi Namesništvo moglo da nastavi upravljanje zemljom „sigurnom rukom“ kao što je to činio kralj Aleksandar za vreme petnaestogodišnje „lične vladavine“. Knez Pavle je uvažavan kao čovek naklonjen umetnosti i književnosti, ali on nije viđen kao neko ko će demokratizovati režim. Ivan Perović označen je za najvećeg protivnika demokratizacije, dok se o Radenku Stankoviću govorilo kao o čoveku od poverenja kralja Aleksandra. Nije predviđana promena u vođenju centralističke državne politike, ali se očekivalo uvođenje vojne diktature i jednostrano smenjivanje kabineta od strane nekoliko generala. Postavljalo se pitanje da li će Namesnički savet naići kod vojske i u narodu na podršku. Verovalo se u mogućnost zaustavljanja konsolidacije jugoslovenske države, što bi za posledicu imalo njenu veću ranjivost.⁷⁹ *Madaršag* nakon atentata izveštava o pometnji nastaloj u Zagrebu. Navodi da je prema pisanju srpskih listova u Zagrebu mirno i „da stanovništvo uzima udela u nacionalnoj žalosti“. Međutim, pozivajući se na privatne izveštaje, list govori o Zagrebu u kojem su javne zgrade opsednute jakim policijskim snagama, te da se iz grada može izaći ili u njega ući posle višestrukog legitimisanja. Stanovi „politički sumnjivih Hrvata“ stavljeni su pod prismotru, a učestala su i hapšenja. U javnosti se sve češće pominje tajna hrvatska organizacija ustaša. Predviđanja u vezi sa razvojem događaja u Jugoslaviji išla su od mogućeg raspada zemlje do slabljenja unutrašnjeg političkog položaja Srbije.⁸⁰ U *Ešti Kuriru* je istaknuta kao vrlo nepovoljna mogućnost da se situacija nastala atentatom iskoristi za učvršćivanje postojeće politike. Takva kretanja nepovoljna su „sa stanovišta političkog razvoja

⁷⁷ AJ, 334/2, 10/1934, 82, 307–308.

⁷⁸ AJ, 334/2, 10/1934, 82, 350; AJ, 334/2, 10/1934, 83, 554.

⁷⁹ AJ, 334/2, 10/1934, 83, 503 i 544; AJ, 334/2, 10/1934, 84, 593.

⁸⁰ AJ, 334/2, 10/1934, 82, 396–397.

čovečanstva“. Protestovalo se protiv one vrste mišljenja koja su se u svojoj prognostici povodila za mogućnošću narušavanja evropskog mira i izbijanja rata. Cilj svetskog mira sagledavan je kao realnost ukoliko se afirmiše politika sporazumevanja i pravičnosti.⁸¹

U *Budapešti Hirlapu, Mađaršagu, Ešti Kuriru* kategorički se osporavaju optužbe o odgovornosti Mađarske za atentat. Insistiralo se na njihovoj neistinitosti i da su pokrenute u Češkoj i delu francuske štampe koji podržavaju Prag i Mala Antanta. Optužbe se odbijaju na osnovu činjenice da su ubica i saučesnici slovenskog porekla. Motiv za pokretanje optužbi nalazi se u potrebi odvratanja pažnje svetske javnosti sa pravih razloga. Prema viđenju koje se zastupa u listu, pravi razlozi koji su doveli do atentata nalaze se u galopirajućoj košmarnoj situaciji nesporednosti i protivrečnosti u kojoj žive razni narodi Jugoslavije. Takođe, drastični su bili propusti francuskih organa javne bezbednosti. Prisustvo hrvatskih emigranata na teritoriji Mađarske opravdava se moralnim pravom utočišta, što je „delotvorno pravilo međunarodnog života“. U prilog ovome kaže se da je Jugoslavija pružila utočište austrijskim nacional-socijalističkim izbeglicama,⁸² kao i mađarskim komunističkim emigrantima Beli Linderu (Linder Bela 1876 –)⁸³ i Oskaru Jasiju (Jászi Oszkár)⁸⁴. Razlog više zbog kojega su optužbe predstavljane kao „klevetnička kampanja“, nađen je u načinu vođenja istrage povodom atentata. Metode kojima je vođena istraga protiv saučesnika atentata opisane su kao „metode saslušavanja sa mučenjem, koje nadmašuju i srednji vek“. Isticano je da je istraga vođena u prisustvu zagrebačkog šefa policije (Ace) Dimitrijevića i oponomućenog ministra u Ženevi (Konstantina) Fotića, koji je kao zvanični prevodilac u istrazi direktno optuživan za iskrivljavanje iskaza optuženih saučesnika. Iskazi do kojih se došlo putem ovakve istrage bili su osnova na kojoj se zasnivala „klevetnička kampanja“ u štampi. Kao krana odbrane razvijane su predstave o „karakteru i moralu mađarske rase“ i „čistoti mađarske istorijske prošlosti“. Mađarska ne poznaje politička ubistva, zavere, mučka

⁸¹ AJ, 334/2, 10/1934, 83, 504–505.

⁸² U Beču, naoružani nacisti su, 25. jula 1934, izvršili prepad, stavili u pritvor kancelara Dolfusa i grupu njegovih najbližih saradnika. Dolfus je ubijen, ali nacisti nisu uzeli vlast. Puč je propao, a hiljade izbeglica iz Austrije, koje su bile direktno ili indirektno umešane u puč, prešlo je u druge zemlje. (D. Lukač, *Treći rajh i narodi Jugoistočne Evrope*, I, Beograd 1982, str. 160).

⁸³ Bela Linder bio je generalštabni pukovnik u austrougarskoj vojsci, ministar odbrane i finansija u Karoljijevoj vladi. Za vreme Sovjetske Republike poveravane su mu razne diplomatske misije. Nakon njene propasti sklonio se u Jugoslaviju. (*Új magyar lexikon*, Akadémiai Kiadó, V-4, Budapest 1962, str. 384).

⁸⁴ Oskar Jasi predvodio je grupu tzv. građanskih radikala, koji su ukazivali na potrebu obnavljanja liberalnih ideja, na osnovu kojih bi se celokupno mađarsko društvo moglo reformisati. Bio je član Izvršnog odbora Mađarskog narodnog veća. U knjizi *O budućnosti Monarhije* predlagao preuređenje Austrougarske na federalnom i demokratskom principu, stvaranjem pet nacionalnih država – Austrije, Mađarske, Češke, Poljske i Ilirije. Napustio Karoljijevu vladu zbog neuspele nacionalne politike. Život nastavio u SAD. (P. Rokai, *n. d.*, str. 480–569).

ubistva, tajna politička zločinačka udruženja. Mađar se za svoju istinu bori pošteno i otvoreno.⁸⁵ Ponavljajući slične stavove kao i *Budapešti Hirlap*, u *Pester Lojdu* uporno se nastojalo na demantovanju optužbe da su na Janka Pusti obučavani saučesnici u atentatu. Insistiralo se na tome da je Janka Pusta bila poljoprivredno dobro na kojem se kolonija od trideset hrvatskih izbeglica bavila poljoprivredom. Prisustvo hrvatskih emigranata na teritoriji Mađarske objašnjeno je kao posledica „srpske diktature“ koja u stanju „podjarmljenosti“ drži hrvatski narod. Hrvati, nezadovoljni „beogradskim režimom“, obraćaju se njima bliskoj Mađarskoj, za koju ih vežu „sećanja na staro dobro vreme“ kada su u zajedničkoj državnoj zajednici uživali sva nacionalna prava.⁸⁶ *Nemzeti Ujşag* pokretanje optužbi predstavlja kao direktan napad na čast Mađarske.⁸⁷

Povodom ubistva kralja Aleksandra I Karađorđevića pisanje u mađarskoj štampi najvećim delom se zasnivalo na stereotipima. Činjenice nisu pominjane, a kada je to bio slučaj stavljane su u kontekst stereotipa. Na ovaj način se pisalo da bi se što uspešnije podržali kako opšti stavovi Mađarske tako i oni u odnosu na samo ubistvo. U osnovi važno je bilo odbraniti mađarske interese i naći opravdanje za njenu politiku.

Summary

Hungarian Newspapers about the Assassination of the King Alexander I

The Treaty of Trianon on June 4, 1920, with which the First World War was finished for Hungary, it had effected the Hungarian state and society very painfully and suficientlly. The overwhelming majority of the Hungarians felt humiliated and were curtained that the great injustice had been done to Hungary by the decisions of the Peace Conference. The practice of the Trianon Treaty impressed in all Hungarian's political circles' mind the idea of the vital need for the revision of the state's borders. That idea meant the return of all territories of the Holy Hungarian Crown of St. Stephen. But it also meant realisation of the ethnic borders, i.e., that all territories inhabited with the compact Hungarian population ought to come over Hungarian state. These Hungarian geopolitics aims forced Czechoslovakia, Rumania and Yugoslavia into forming the alliance called the Little Entente (Mala Dohoda). The original goal of the Little Entente was put up the jointly resistance to eventual Hungarian attack, and the preven-

⁸⁵ AJ, 334/2, 10/1934, 84, 650–652; AJ, 334/2, 10/1934, 85, 722–723.

⁸⁶ AJ, 334/2, 10/1934, 85, 725–727.

⁸⁷ AJ, 334/2, 10/1934, 85, 728.

tion of threats of the Treaty of Trianon and the special situation established in the Danube Basin by that Treaty.

The foreign policy of Hungary brought to very tight cooperation with Italy. Hungary and Italy agreed that their mutual objective and aim were the dismantlement of the Little Entente, and the limitation of the influence of France in the Danube Basin and the Balkans. Hungary has been secretly but persistently supported the Croatian ustasha rebels movement and maintained the contacts with the Internal Macedonian Revolutionary Organisation (VMRO). These countries also collaborated with the secessionist Albanian Committee of Kosovo. By supporting these terrorist organisations, Italy and Hungary intended to weaken, but indeed to destroy Yugoslavia. In Zurich on July 24, 1933, Tibor Eckhardt (1888–1960?), the leader of the Hungarian revisionist league, achieved the agreement with Ante Pavelic about the dismantlement of Yugoslavia and the assassination of the King Alexander. Hungary was accused on the direct involvement in the assassination of the King Alexander in Marseilles, and on that occasion, Yugoslavia lodged the complaint to the League of Nations, which was considered in the Council on December 1934.

In the Hungarian newspaper, the writing about the assassination of the King Alexander was based on the stereotypes. The assassination of the King Alexander was described as the political murder and as sensation. The King Alexander was portrayed as a personification of Serbian imperialism. It was emphasized that his dictatorship caused the great anomalies in the position of the national communities in Yugoslavia. It claimed that the basis of these anomalies were national oppression of the Croats and aggravation of the Croatian national question. The assassination was explained as the consequence of direct conflict between Serbian-Yugoslav idea and Croatian national idea. The presence of the Croatian emigrants on the Hungarian territory has been justified by national oppression of the Croats during Serbian dictatorship in Yugoslavia. The newspapers anticipated that the war would have been possible, and the dissolution of Yugoslavia and the weakness of Serbia were expected. In the wider sense the assassination was considered as the result of the situation created by the Peace Treaty, which destroyed the stability of the Danube Basin. The newspapers categorically denied any accusation that Hungary was responsible for the assassination of the King Alexander. The newspapers served the Hungarian state interests and provide the justification for its deeds.